

УДК: 321.011.5
Примљено: 5. марта 2010.
Прихваћено: 25. маја 2010.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 2/2010.
год. 17. vol. 28.
стр. 53-82.

Ђорђе Стојановић

*Факултет за европске правно-политичке
студије, Универзитет Сингидунум, Нови Сад*

РАЗЛИЧИТИ ТЕОРЕТСКИ ПРИСТУПИ КОНЦЕПТУ ГЛОБАЛНОГ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

Сажетак

Овај рад критички разматра различите теоретске приступе феномену глобалног цивилног друштва. То је начин да се формулише односни мета-аналитички ниво и прецизније дефинише генерални идејни простор дискурса глобалног цивилног друштва. Примарна аналитичка интенција је идентификовање специфичних концептуалних димензија односа између цивилног друштва и процеса глобализације. У складу са тим, рад истражује и композицију глобалног цивилног друштва, актуелне институције, организације и праксу глобалног грађанског друштва, те проблеме глобалног грађанства повезане са проблемима инклузије и ексклузије. Рад се закључује дискусијом о еманципаторском потенцијалу глобалног грађанског друштва.

Кључне речи: глобално цивилно друштво, цивилно друштво, глобализација.

УВОД

Можда никада до сада у људској историји није постојала тако интензивна потреба, и за обичне људе и за научну заједницу, да свет који живимо и мислимо буде ствар која се тиче сваког појединца, да се у једном свету идентификује како „мој и његов“ тако и „наш и њихов“ свет. Наравно, овде се ради о свету као заједничкој планетарној ствари „глобалног демоса“, новој друштвеној

стварности, а не некој рестрикованој, партикуларној поставци, која представља један од многобројних „мањих људских (индивидуалних или националних) светова“ који би да се наметну као „шири свет свих светова“. Тај „шири свет“ није синкретички збир „мањих светова“, већ холистичка целина са засебним и потпуно новим квалитетима, те са јаком нормативном пројекцијом етичког кориговања, превазилажења или анулирања што већег дела неправедности, неједнакости и отуђења „света (система) који се напушта“. Нема сумње да академски најинтригантнију варијанту задовољавања те потребе за сазнавањем и припадањем тако схваћеном „ширем свету“, представља концепт глобалног цивилног друштва. Међутим, на страну идеја о његовој нужности зарад очувања најважнијих либералних вредности, које су угрожене политиком моћи и ратовима или глобалном концентрацијом богатства и моћи, те без обзира на чињеницу да појам глобалног цивилног друштва још увек „теоретски магловит“, његови пропоненти су убеђени да глобално цивилно друштво постоји на начин да дозвољава емпиријске анализе и етичке дебате. То може да личи на помало чудну констелацију где се још увек не може „без остатка“ знати шта је глобално цивилно друштво, већ само да глобално цивилно друштво постоји, да јесте, или помало другачије, али исто тако симптоматично, да егзистира дискурс глобалног цивилног друштва, без обзира на то да ли се он заиста поклапа са глобалним цивилним друштвом. Тако ће, за Ричарда Фалка, космополитско грађанство представљати оданост невидљивој политичкој заједници утемељеној на надама и сновима.¹⁾

Ерго, најважнија чињеница која иде на страну емпиријског регистровања феномена глобалног цивилног друштва јесте његова условљеност и зависност од карактеристика актуелне светске реалности *in toto*. Наиме, оно што је интензивније започето у последњој трећини 20. века, а што данас можемо регистровати као релативно стабилizовано „глобалну константу“, јесте појављивање наднационалне сфере друштвене и политичке партиципације у којој групе грађана, социјални покрети и појединци активно учествују у различитим формама дијалога, дебата и преговора, како кроз међусобне контакте тако и кроз контакте са званичним владиним институцијама и организацијама. Овакво стање, ван сваке сумње, има и своје историјско утемељење: (1) Католичка црква и Ислам већ вековима имају глобалне аспирације подржане односном мисионарско-доктринарном делатношћу; (2) колонијалне империје су несумњиво допринеле процесу иницијалне глобали-

1) Falk, R. A. *On Humane Governance: Towards a New Global Politics*. Polity Press, Cambridge, 1995, стр. 211-212.

зације, уз напомену да британске колоније, за разлику од, рецимо, шпанских колонија, нису биле чисти продукт освајачких похода већ, су, захваљујући недржавним иницијативама, биле обележене протоком идеја од центра ка периферији и *vice versa*,²⁾ (3) специфичне организације, попут аболиционистичког, анархистичког или пацифистичког покрета, Црвеног крста, Прве и Друге Интернационале, су такође инкорпориране у прото-форму наднационалног (над-државног) идејног резоновања. Садашња глобална стварност је, дакле, обележена чињеницом да су многобројне међународне организације, различите величине и облика делатности, значајно прошириле обим и/или преусмериле жижку свога примарног политичког испољавања. Као последица такве констелације, евидентно је да број организација, асоцијација и појединаца заинтересованих за функционисање на светском нивоу и кроз глобално дефинисане организационе моделе никада није био већи, а да подручје њихове заинтересованости никада није било шире и комплексније. Не чуди онда што се та глобална асоцијативна револуција са краја 20. века по своме значају може парирати успону националне државе са краја 19. века.³⁾ У том контексту, за аналитичко елаборирање концепта глобалног цивилног друштва важни су концепти цивилног друштва, из кога је недвосмислено и произашао, и глобализације, за чије се сагледавање може рећи да још увек није на чврстој основи, то јест да је оптерећено са више разноликих значења.

КОНЦЕПТУАЛНА ПОСТАВКА САВРЕМЕНОГ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

Свака аналитичка ретроспектива савременог схватања цивилног друштва, без обзира на афирмацијске или алтерацијске ставове, мора констатовати да је то један од оних релевантних и аморфних појмова који флотирају у различитим дискурсима са јако широким спектром интерпретативних и политичких конотација.⁴⁾

2) Keane, J. *Global Civil Society?* Cambridge University Press, Cambridge, 2003, стр. 28.

3) Salamon, L. M. „The Rise of the Nonprofit Sector“. *Foreign Affairs*, 73 (4), 1994, стр. 109.

4) О развоју концепта грађанског друштва, види Keane, J. (ed.) *Civil Society and the State: New European Perspectives*. Verso, London, 1988; Seligman, A. B. *The Idea of Civil Society*. Princeton University Press, Princeton, 1992; Cohen, J. и Arato A. *Civil society and Political theory*. MIT Press, Cambridge, 1992; Hall, J. A. (ed.) *Civil Society: Theory, History, Comparison*. Polity Press, Cambridge, 1995; Ehrenburg, J. *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York University Press, New York, 1999; Rosenblum, N. и Post, R. (ed.) *Civil Society and Government*. Princeton University Press, Princeton, 2002; Chambers, S. и Kymlicka W. (ed.) *Alternative Conceptions of Civil Society*. Princeton University Press, Princeton, 2002;

Замисао цивилног друштва, суштински посматрано, представља амалгам разноврсних концепција са диференцираном историјско-дискурзивном позицијом (локовска, фергусонова, токвиловска, хегелијанска, марксистичка, грамшијевска итд.). У супротности са античким схватањем, где је фузионисано са централизованим државним средствима за уређење друштва (идентификација грађанског друштва са политичком заједницом или друштвом), модерно цивилно друштво обједињује две изузетно важне идеје. Прво, то је концепт диференцирања средстава за реализацију друштвеног система, идеја да социјални поредак може бити досегнут неполитичким средствима. Ова замисао своје корене има у средњовековној хришћанској политичкој мисли, у њеном дихотомном третирању утемељења власти како на политичком суверенитету тако и на Богу. Такво полазиште је изместило моралну валенцу друштвене организације са политичког суверенитета на религију и имплицирало да различити домени друштва треба да имају и различита системска начела. Дискурзивна клица диференцијације је била потпуно пренебрегнута у теоретским опусима Хобса и Бодена, који су сматрали да је суверена политичка моћ главна интегративна димензија друштва, а тек је Лок поново региструје, те конституише њен модерну варијанту преко комбиновања са другом кључном идејом повезаном са цивилним друштвом - волунтаристичком асоцијативношћу.

Теоретску позицију по којој је цивилно друштво дистанцирана морална зона међусобних људских релација, подручје које мора бити заштићено од интервенционизма државе, развио је и интензификовао у своме делу Адам Фергусон. Његова перцепција грађанског друштва је елиминисала теолошку компоненту и заменила је са апострофирањем социјалне и беневолентне природе човека, који само треба да следи и аплицира своје иманентне унутрашње квалитете да би успешно продуковао моралну сферу социјалне интерактивности. Токвил је, између осталог, први увидео да асоцијације могу да представљају алтернативни модалитет управе, тако је по први пут пласирано схватање по коме цивилно друштво може да инволвира у управљање преко логике супсидијарности, да природа и обим одређеног друштвеног проблема може бити дефинисана према средствима и обиму колективног ангажмана. Такве грађанске активности могу да редукују утицај централизованих институција и омогуће контролу државне моћи, што, опет, може да представља адекватну заштиту плуралности и једнакости. Адам

Павловић, В. *Цивилно друштво и демократија*. Факултет политичких наука, Београд, 2004.

Смит је заслужан за прву системску анализу тржишта и идеју да, уколико држави недостаје моћ да обезбеди социјално адекватне интегративне услове и компоненте, тржиште може на сасвим задовољавајући начин организовати друштво. Важно је напоменути да је Адам Смит познавао дистинкцију између друштва, подручја у оквиру кога може да се иницира, развија и акумулира најплеменитија етичка перцепција и осећајност, и тржишта, подручја задуженог за интензификацију интереса као далеко чвршће базе социјалне организације, наравно, са далеко мањом моралном сензибилизованошћу.

Напокон, Хегел је први модерни мислилац који је артикулисао сасвим аутентично, теоретски довршено, схватање цивилног друштва. За Хегела цивилно друштво представља димензију етичког живота, сферу која се налази између природне заједнице породице и универзалног моралног живота државе. Његов концепт цивилног друштва наглашава дезинтеграционе друштвене процесе који се јављају као последица спонтаности, непредвидљивости и нестабилности тржишне економије. Цивилно друштво се, за разлику од државе као сфере универзалног алтруизма, позиционира као ексклузивна сфера партикуларног, област коју карактерише и одређује универзални егоизам. Поред свега, за Хегела, цивилно друштво ипак има како интегративне тако и образовне квалитете, који спречавају његову атомизацију и потпуну индивидуализацију. Институције грађанске власти штите благостање и права сваког припадника цивилног друштва, док корпорације обезбеђују осећај припадности, солидарности и признавања индивидуа у конкурентивном, размрвљеном и нарцисоидном економском окружењу. Маркс је следио Хегела у изједначавању цивилног друштва са економским корпусом (немачка синтагма за грађанско друштво, *bürgerliche Gesellschaft*, заправо значи буржоаско друштво и концептуално је повезана са настанком тржишта). Међутим, критичко преиспитивање Хегелове филозофије довело је Маркса до тога да цивилно друштво одреди као зону која рефлектује економску неједнакост, друштвену неправду и класну моћ. Капитализам је симултано омогућио индивидуама да се ослободе феудалних односа, али је креирао и велике економске неједнакости и класну борбу унутар цивилног друштва. По Марксу, грађанско друштво инкорпорира себичне интересе и не гарантује морално понашање које води ка заједничком добру. Модел који манифестује апсорпцију државе у грађанско друштво и политичког живота у морални живот, унитарну варијанту демократије утемељену на визији неиздиференцираног друштва, код Маркса је отишао корак даље: грађански

капацитети за доношење одлука треба да буду враћени са алијенативних локација унутар државе која одумире, јер су све њене функције преузете од стране слободне и демократски конструисане асоцијативне структуре произвођача.

Кант је био и први који је тумачио грађанско друштво преко идеје јавне сфере као простора где индивидуе, схваћене као приватне личности, кроз различито структуриране интеракције креирају јавну употребу збирно формулисаних интереса, захтева и разлога. Код њега сусрећемо и појам универзалног цивилног друштва. Слобода досегнута преко грађанског друштва постављеног кроз функције закона, по Канту, може бити очувана само преко „искорак“ у виши поредак: идеја „федерације људи“ значи да друштвени уговор између појединаца који сачињавају цивилно друштво мора бити трансфериран на уговор међу државама. За Грамшијево схватање цивилног друштва, по коме цивилно друштво представља недржавну и не-економску област социјалне интерактивности, може се рећи да је постало превалентни исходни моменат у савременом приступу цивилном друштву.⁵⁾ По њему, појам грађанског друштва обухвата (културне) институције (волунтаристичке асоцијације, универзитете, медије, цркву итд.) које обезбеђују простор за задобијање нормативне легитимности (или хегемоније) државе и капиталистичке класе, преко социјализације идеологије и вредности, те задобијања општег (народног) консензуса. Истовремено, грађанско друштво није само простор хегемонистичке државне контроле, већ и место за потенцијалну реализацију анти-хегемонистичке културе, интензиваног отпора опресивности државе. Таква конјункција представља иницијални модалитет идеје о томе како јавност може да буде дисперзивни, широко инклузивни феномен и како нормативно регулисање политике може бити на добитку од јавно артикулисаног критицизма.

За Талкота Парсонса, настајање цивилног друштва је повезано са диференцијацијом између три категорије оперативне организације модерних друштва: (1) новцем који функционише кроз тржиште; (2) административним правилима која су подржавана преко присилне моћи државе; и (3) волунтаристичким асоцијативним односима делотворним преко нормативног и дискурзивног утицаја.⁶⁾ Слично томе, по Хабермасу, насупрот марксистичкој традицији, институционални нуклеус савременог цивилног дру-

5) Види Gramsci, A. *Selections from the Prison Notebooks I/II*. Lawrence and Wishart, London, 1971.

6) Parsons, T. *The System of Modern Societies*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971, стр. 21-26.

штва представљају не-владине и не-економске везе и добровољне асоцијације које учвршћују комуникативну структуру јавне сфере, грађанско друштво обухвата мрежу асоцијација и институционализованих дискурса за решавање питања од општег интереса унутар граница организованих јавних сфера.⁷⁾ У складу са либералном традицијом, цивилно друштво је одвојено од државе и одређује се као сфера аутономних и волунтаристички иницираних група и асоцијација (удружења). У том контексту, користи се као дескриптивна идеја зарад процењивања равнотеже између државне власти и приватних асоцијација, које су независне од власти и организоване од стране појединаца у смеру задовољавања индивидуалних циљева. Осим овога, из либералне перспективе, цивилно друштво има и недвосмислени нормативни значај у смислу да је идентификовано као подручје личне слободе и правде. Либерална идеја цивилног друштва инкорпорира и парадокс да људи који су суштински једнаки у „политичкој арили“ нису једнаки у „грађанској арили“, зато што цивилно друштво дозвољава економске неједнакости унутар друштва.⁸⁾

Идеја грађанског друштва је своју реafirмацију доживела током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века у централној и источној Европи и Јужној Америци. Без обзира на чињеницу да је у Јужној Америци интелектуална подлога била марксистичке провенијенције а у источној Европи анти-марксистичке, у оба случаја концепт цивилног друштва је стављен контра одређене форме милитантних, диктаторских или лево-тоталитарних, политичких система. Цивилно друштво је у таквој конјункцији схватано преко атрибута аутономије и самоорганизовања, а нагласак је стављен на недвосмислено сепаратисање сфере грађанског друштва од државе. Симултано са процесом потенцирања грађанског организовања и његове аутономности, цивилно друштво је задобијало и глобалну димензију или атрибут глобалности.⁹⁾ Наиме, са једне стране, дошло је до повезивања источно-европских и јужно-америчких грађанских организација са сличним организацијама у другим државама (на равни заштите људских права), које су им пружиле како јавну тако и материјалну подршку, што је резултовало притиском на владе и институције односних држава. Са друге стране, чињеница да су многе од источно-европских и јужно-америчких

7) Habermas, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Polity Press, Cambridge, 1996, стр. 366-367.

8) Chandhoke, N. *State and Civil Society: Explorations in Political Theory*. Sage Publications India Ltd., New Delhi, 1995, стр. 189.

9) Kaldor, M. „The idea of global civil society“, *International Affairs*, 79(3), 2003, стр. 586.

држава биле потписнице аката из подручја међународног регулисања људских права је такође коришћена као облик притиска на ауторитарне режиме. In пuce, међународни ангажман и повезаност су омогућили источно-европским и јужно-америчким грађанским организацијама да створе аутентични политички простор. Једна од карактеристика овога периода представља и теоретско инсистирање на идеји о дистанцирању цивилног друштва не само од државе већ и од тржишта, те наглашавање улоге цивилног друштва за продубљивање демократије и промовисање друштвене правде.

Може се рећи да је републиканска теоретска мисао, макар онај њен део који је био испровоциран дешавањима у централној и источној Европи, указивала на то да се јавни простор позициониран ван државе не мора третирати само као нека транзициона фаза усмерена ка реализацији либералне демократије, већ као идеализовани модел будућег развоја савремене политике. Њено главно концептуално напрезање је усмерено ка супституцији институционалне структуре модерне државе са светом стварног живота цивилног друштва (светом „паралелног полиса“ или „елементарне републике“), простором аутентичног грађанског ангажмана. Вацлав Хавел, један од најзначајнијих заговорника ове идеје, образлаже овакав приступ транспарентним расцепом између системских циљева пост-тоталитарног аутоматизма, манифестованог императивима масовног потрошачког друштва: конформизмом, униформношћу, ригидном дисциплином и псеудо-животом, и циљева стварног живота, есенцијално помереног ка: плурализму, максималном уважавању индивидуалних различитости и аутономном самоконституисању и самоорганизовању.¹⁰⁾ Цивилно друштво се базира на субјектима који не припадају некој предефинисаној класи људи, већ на онима који се самоидентификују у контексту јавног отпора „политици маса“ тоталитаризујућих режима. Демаркациона линија између аутономног и аутоматизованог грађанина је карактеристична за сваког појединца, који је симултано и жртва и носиоц система.¹¹⁾

In summa, актуелне теоретске дескрипције и дефиниције грађанског друштва упућују на поприлично широку дискурзивну палету која обухвата различите концептуалне садржаје: (1) породице, заједнице, социјалне формације засноване на пријатељству, солидаристичке везе запослених, волунтаристичке и спонтане гру-

10) Види Havel, V. *Power of Powerless*. Hutchinson, London, 1985.

11) Ibidem, стр. 39.

пе и покрете;¹²⁾ (2) самогенеришући и самоуправљачки свет приватних група и институција;¹³⁾ (3) сферу друштвене интерактивности лоцирану између економије и државе, компоновану од зона интимности, асоцијација, социјалних покрета и форми јавне комуникације;¹⁴⁾ (4) све друштвене групе које могу бити схваћене као волунтаристичке и неприсилне, што искључује неволунтаристичке релације карактеристичне за породицу и државу (чак и кад њена легитимност почива на сагласности грађана);¹⁵⁾ (5) скуп формално и неформално организованих друштвених активности које су политички релевантне, али нису утемељене на породици и сродству, економској производњи и размени, те на држави;¹⁶⁾ (6) област у оквиру које су асоцијативне волунтаристичке релације превалентне и која је позиционирана као различита од домена организованих преко тржишта и државе, те оперативна и функционална ван подручја где су биолошке везе и интимност преобладајући;¹⁷⁾ (7) амбициозни пројекат реструктурирања друштва, политике и културе на начин који дозвољава једнаке шансе, демократску партиципацију, индивидуалну слободу и друштвено самоорганизовање, а под условима мира, ограничене власти, друштвеног благостања и фундаменталне цивилизованости;¹⁸⁾ и (8) сферу солидарности у оквиру које се постепено дефинише и донекле оснажује одређени вид универзализујуће заједнице, моделиране преко сета посебних институција и препознатљиве по историјски дефинисаним интерактивним праксама (попут: цивилности, једнакости, критичности или респектовања).¹⁹⁾

Интересантно је да у политичком вокабулару данашњице можемо срести различите термине који желе да на овај или онај начин (структурно) спецификују феномен, почев од, најстаријег

12) Wolfe, A. *Whose Keeper?* University of California Press, Berkeley, 1989, стр. 20.

13) Selznick, P. *The Communitarian Persuasion*. Woodrow Wilson Center Press, Washington, 2002, стр. 44.

14) Cohen, J. и Arato A. *Civil society and Political theory*. op cit., стр. IX

15) Walzer, M. „Equality and Civil Society”, у Chambers, S. и Kymlicka W. (ed.) *Alternative Conceptions of Civil Society*; Princeton University Press, Princeton, 2002, стр. 35.

16) Rueschemeyer, D. „The Self-organisation of Society and Democratic Rule”, у Rueschemeyer, D., Rueschemeyer, M. и Wittrock, B. (ed.) *Participation and Democracy in East and West*. M.E. Sharpe, Armonk, 1998, стр. 18.

17) Warren, M. E. *Democracy and Association*. Princeton University Press, Princeton, 2001, стр. 57.

18) CiSoNet (European Civil Society Network) *Towards a European Civil Society (proposal description for the EU)*, WZB (Social Science Research Center Berlin), Berlin, 2002, стр. 3.

19) Alexander, J. C. „Introduction“ у Alexander, J. C. (ed.) *Real Civil Societies*, Sage, London, 1998, стр. 7.

и најзначајнијег- цивилно друштво, преко, нових социјалних покрета, не-владиних организација, не-за-профит асоцијација или не-профитних асоцијација, па, све до, приватних волонтаристичких група, интернационалних удружења синдиката као и интегративних полицентричних неидеолошких мрежа. Цивилно друштво представља онај кључни појам, нуклеус концептуално-теоријског разумевања оваквих облика грађанског организовања и повезивања (мада, примера ради, тешко да се неки афрички или азијски феминистички покрет може лако довести у везу са Фергусоновим или Хегеловим поимањем цивилног друштва), док многи остали термини уносе галиматијас, несигурност и неслагање у вези његовог прецизног садржајног одређења и несумњиво многостране актуелности и корисности. Један од најизраженијих проблема у оквиру дефинисања операционалне структуре цивилног друштва јесте употреба термина чија парцијална еквиваленција никада није била ефикасно и адекватно истражена. Под тим терминима подразумевамо: невладине организације, добровољне асоцијације, непрофитни сектор, хуманитарне организације, добротворна друштва и трећи сектор. У зависности од тога ко их користи и за коју сврху, побројани термини могу да укључују или не укључују синдикате, трговачке организације, професионална удружења, легално неидентификоване, чак и илегалне, организације какве су, на пример, криминални кругови.

Да би што прецизније одредили савремени третман цивилног друштва, можда је методолошки најбоље прво дефинисати шта актуелно цивилно друштво није. Тако позиционирано негативно дефинисање неће помоћи у његовом комплетном сагледавању али ће, у крајњој инстанци, јасније одредити његове границе и положај у оквиру модерних политичких система. Као прво, цивилно друштво, дакле, сигурно не може бити идентификовано са државом: оно је не-официјелни и не-владин сектор. Групе, организације, удружења или асоцијације које сачињавају корпус цивилног друштва не потпадају под државну апаратуру (овако постављени критеријум би свакако анулирао политичке партије као релевантну системску формацију цивилног друштва). Додатну забуну уносе не-официјелне организације финансиране од стране државе, екстерне агенције које помажу функционисању државе као и мултилатералне институције задужене за посматрање, формулацију и имплементацију одређене политике. Поред свега, постоји генерални консензус да се цивилно друштво налази ван домаћаја и контроле званичне државне политике. Као друго, цивилно друштво не може бити идентификовано са тржиштем: оно је не-профитна област.

Истине ради, ни овде граница није јасно и апсолутно повучена. Многе интернационалне компаније оснивају и организују не-профитна удружења само да би носила њихова корпоративна имена, многе не-профитне организације као вид свога испољавања имају и активности које доносе одређене финансијске приходе који се користе за њихову примарну делатност. И поред ових граничних случајева, по моме мишљењу, остаје као „априорна чињеница“ да је цивилно друштво начелно с ону страну приватног сектора тржишне економије (о чему ће касније бити више речи).

Позитивно дефинисање модерног цивилног друштва би могли, дакле, започети његовим одређењем као аутономног трећег сектора, поред државе и тржишта, који у себе укључује како разне типове и врсте група, организација, удружења и асоцијација, тако и индивидуалне елементе испољавања и активности унутар корпуса цивилног друштва. Цивилно друштво подразумева велики степен различитости по питању: (1) састава - модерно цивилно друштво укључује широки спектар најразличитијих организација са широким обимом конституционих принципа: академске институције, пословне асоцијације, комуналне организације, разна форме организовања заштите потрошача, развојно-кооперационе групе, групе за заштиту човекове околине, лобије, фондације, удружења за заштиту људских права, пољопривредне асоцијације, синдикалне уније, професионалне асоцијације, религиозне институције, разне мреже за заштиту женских и омладинских права итд.; (2) начина организовања и конституисања - савремено цивилно друштво укључује формално конституисане и официјелно организоване групе, асоцијације и удружења као и неформалне облике организовања (различите културе имају различита схватања о ономе шта се може означити као организација), што подразумева и разликовање у интерним организационо-конституционалним принципима: неке асоцијације цивилног друштва су унитарне (централизовани ентитети), неке организације функционишу на федералном принципу тако да одређене гране организације уживају одређени ниво аутономије, нека удружења су коалиције без координационог тела, док код неких постоји лабава мрежа која обезбеђује повремене, лимитиране и нерегуларне контакте; (3) капацитета - одређене асоцијације располажу са јаким финансијским изворима док се друге боре за опстанак (често без икаквих материјалних средстава), неке укључују доста чланова, фондова, обученог особља, канцеларијског простора, комуникационе технологије и базе података, неке грађанске организације имају јасну визију и вредносну оријентацију подржану високо квалитетним анализама и високо дефинисаним

кампањама са сетом симбола и термина који може да мобилише велики број грађана, друге не могу да располажу са таквим људским и идентификационим капиталом, нека тела цивилног друштва могу да остваре блиске везе са елитним политичким круговима док су друга потпуно искључена из етаблираних центара моћи; (4) тактике - многе групе директно лобирају официјелне агенције и тржишне актере, друге наглашавају мобилизацију јавности преко симпозијума, митинга, петиција и бојкота, неке потенцирају утицај на емоционални склоп јавности (фотографије, музика, филмови итд.) док друге више ангажују интелектуалне нивое јавности (публикације, статистика, симпозијуми итд.), неке покушавају да користе масовне медије док друге преферирају контакт „лице у лице“, неке организације у великој мери користе Интернет док друге уопште нису ни повезане са cyberspace-ом, неке асоцијације своје захтеве остварују кроз сарадњу са јавним властима и тржишним актерима док друге имају антагонистички став и одбијају било какав аранжман са етаблираним центрима моћи; (5) циљева деловања - из ове позиције можемо разликовати конформистичке, реформистичке и радикалне грађанске асоцијације (мада је генерална дистинкција важна, у опсервацији њиховог практичног деловања линија разграничења може постати замагљена): (а) под конформистима можемо да одредимо оне грађанске групе које траже потврђивање и појачавање постојећих норми (пословни лобији, професионалне асоцијације, фондације итд.); (б) под реформистима можемо да одредимо оне грађанске ентитете који желе да коригују све оно што виде као ману у постојећим политичким режимима (академске институције, групе за људска права, асоцијације синдиката итд.); (ц) под радикалима можемо да одредимо грађанске асоцијације које за циљ имају промену друштвеног поретка, овај део модерног грађанског друштва најчешће се подводи под термин социјални покрети (овде треба нагласити разлику између сврхе и циља, било би погрешно претпоставити да лобирање и колаборацију са властима аутоматски имплицира конформистички програм, и обрнуто: да, рецимо, уличне демонстрације или одбијање сарадње са официјелним агенцијама аутоматски имплицирају радикалне визије).

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГРАНИЧНИ ПРИНЦИПИ ГЛОБАЛНОГ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

Нова терминологија повезана са појмом глобализације се развија у зависности од динамике промена у конкретним социјал-

ним релацијама (постоји уочљиво аналитичко неслагање у вези са природом, опсегом, периодизацијом и смеровима тих промена).²⁰⁾ Тако, по Дејвиду Хелду, глобализација представља процес или сет процеса који оваплоћују промене у просторној организацији друштвених релација и трансакција, евалуираних преко екстензитета, интензитета, брзине и утицаја у генерисању трансконтиненталног и међурегионалног (мрежног) циркулисања активности, интеракција и упражњавања моћи.²¹⁾ И поред свега, можемо констатовати пет општих места која прецизније одређују могуће интерпретације термина глобализација: (1) под глобализацијом се често подразумева интернационализација - интензивна интеракција, међузависност и координираност у деловању одређених националних друштвених јединица; (2) глобализација обухвата и либерализацију - концепт отворене планете без икаквих рестрикција и ограничења; (3) глобализација означава и процес универзализације - из те перспективе глобални феномен је планетарно свеprisутни феномен; (4) глобализација се идентификује и са вестернизацијом или американизацијом- трендом ширење система вредности потрошачке културе; (5) глобализација се схвата и као детериторијализација - планетарне релације стварају друштвени простор који надилази позитивну територијално-политичку географију стварајући један сасвим независан феномен који можемо одредити као социјалну надтериторијалност.²²⁾ Од свих побројаних нивоа у перцепцији глобализације само за последњи можемо рећи да раздваја крај 20. века од осталих епоха. Наравно, било би претерано и научно претенциозно рећи да је национална територијална географија потпуно изгубила на важности, то је и разлог зашто се користи термин глобализација уместо синтагме „комплетно глобализовани свет“. Између осталог, територијалност и даље снажно утиче на миграције, наш осећај идентитета и заједништва, на тржиште одређених производа итд.

Постоје три важна разлога због којих је неологизам глобално цивилно друштво адекватнији од његовог најчешће употребљава-

20) Види Hirst, P и Thomson, G. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press, Cambridge, 1996; Held, D. et al. *Global Transformations. Politics, Economic, and Culture*. Stanford University Press, Stanford, 1999; Woods, N. (ed.) *The Political Economy of Globalization*. Macmillan Press, London, 2000; Sinclair, T. J. (ed.) *Global Governance: Critical Concepts in Political Science*. Routledge, London, 2003; Held, D. „At the Global Crossroads: The End of the Washington Consensus and the Rise of Global Social Democracy?“ *Globalizations*, 2(1), 2005, стр. 95-113.

21) Held, D. et al. *Global Transformations. Politics, Economic, and Culture*. op. cit., стр. 16.

22) Scholte, J. A. *Globalization: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000, стр. 15-16.

ног пандана транснационално цивилно друштво. Као прво, термин транснационално цивилно друштво непотпуно и непрецизно указује на обим и садржај феномена, не изражава и не третира комуниколошко-технолошки развој цивилизације (карактеристичан за последњих двадесет година) као њен битан квалитет. Да би нешто могло да се означи као транснационално, довољно је да се схвати као однос између две суседне нације: из тог угла цивилно друштво је транснационално већ више од 200 година. Као друго, са методолошке тачке гледишта само појам глобалног цивилног друштва може бити пандан појму глобализације (оба појма указују на недовршене социјално-економске процесе). Ако у формалној демократији само нека од њених испољавања зависе од одређених функционалних нивоа државе, док се различите економске, политичке и културне активности показују као глобалне, онда само глобално цивилно друштво може да понуди оквир за адекватно репрезентовање општих и појединачних грађанских интереса. На крају, глобално цивилно друштво у себи обједињује и нормативне интенције, на исти онај начина који појму „људска права“ даје универзални конотативни формат, „грађанским правима“ глобално цивилно друштво пласира тежње да се досегне и активира грађанин без обзира на његову територијалну „предиспонираност“ и да му се омогући да мисли, осећа и дела као глобални грађанин.

Без обзира на експанзију глобалног цивилног друштва без егзистенције неке форме глобалне државе,²³⁾ постоји јако мало расправа у литератури о глобалном цивилном друштву које се баве локусом и обимом глобалне управе. То је заправо довело до тога да постоје и одређена становишта која не признају постојање глобалног цивилног друштва, јер једино место које личи на глобално цивилно друштво представља поље међусобних односа оних држава где је грађанско друштво већ установљено на локалном нивоу.²⁴⁾ У том смислу, термин глобално цивилно друштво би требао бити замењен са неким другим термином који би спречио нежељени семантички и идеолошки садржај и појмовну некозистентност. За разлику од више формалне дистинкције транснационално цивилно друштво - глобално цивилно друштво, предлагано је да се појам глобално цивилно друштво замени са појмом светско друштво.²⁵⁾ Било како било, постоје ствари које се не могу исказати појмом

23) Keane, J. „Global Civil Society?“ у Anheier, H., Glasius, M. и Kaldor, M. (ed.) *Global Civil Society 2001*. op. cit., стр. 36.

24) Brown, C. „Cosmopolitanism, World Citizenship and Global Civil Society“, op. cit., стр. 22.

25) Meyer, J. W. et al. „World Society and the Nation State“, *American Journal of Sociology* 103(1), 1997, 144–181.

светско друштво. Не само да глобално цивилно друштво конституише глобално као управљив домен, оно манифестује и могућност за више инклузивну политичку заједницу пренету на простор ван партикуларних држава и даје легитимитет наднационалним и невладиним организацијама које управљају у његово име.

Типологија глобалног цивилног друштва Мери Калдор подразумева пет варијанти са аналогним разумевањем савременог стања глобализације.²⁶⁾ Најстарија варијанта, деривирана из традиционалног поимања цивилног друштва, заснована је на идеји „*societas civilis*“ и тиче се формације на закону заснованих држава и друштава у којима су насиље и арбитарна владавина значајно редуковани. Таква (кантовска) поставка, у савременом контексту, као главни задатак види стварање космополитског поретка или светске државе. За заговорнике “космополитске демократије”, какав је Хелд, могло би се рећи да припадају овој струји, док се недостатак светске државе третира као индикатор недовршености и нефункционалности глобалног цивилног друштва.²⁷⁾ Друга верзија, која се ослања на традиционални предлогак, материјализована је у идеји “буржоаског друштва”, у тржишно-економској визији цивилног друштва шкотског Просветитељства, док се као њени савремени пропоненти могу означити Ернест Гелнер и Џон Кин. Ова концепција цивилног друштва код преношења на глобални ниво обухвата све аспекте глобалног развоја одоздо и ван држава и међународних политичких институција, укључујући транснационалне корпорације, глобалну културу, миграције итд.²⁸⁾

Трећа, „активистичка“, варијанта, са којом се поистовећује и Мери Калдор, напушта традиционалну матрицу и више кореспондира са актуелним развојем појма. Она је у корелацији са концептом грађанског друштва карактеристичним за његово, горе споменуто, интензивно оживљавање у источној Европи и Јужној Америци током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века.²⁹⁾ Мада не инкорпорира тржишне институције, ова варијанта је задржала одређену дозу критичности према националним и глобалним тржишним релацијама. Пренесена на планетарни ниво, усредсређена је на (хабермасовску) јавну сферу компоновану од

26) Kaldor, M. *Global Civil Society: An Answer to War*. Polity Press, Cambridge, 2003, стр. 6-12.

27) Види Held, D. и Archibugi, D. (ed.) *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Polity Press, Cambridge, 1995. и Brown, C. „Cosmopolitanism, World Citizenship and Global Civil Society“, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 3(1), 2000, стр. 7-26.

28) Kaldor, M. *Global Civil Society: An Answer to War*. op. cit., стр. 8.

29) Ibidem, стр. 11.

транснационалних мрежа, попут Greenpeace-а и Amnesty International-а, глобалних друштвених покрета, те активности и филозофије повезаних са људским правима и енвајроментализмом. Следећа, „неолиберална“, варијанта, за коју се може рећи да је наследник варијанте „буржоаског друштва“, одражава савремену форму капиталистичке глобализације и значајно је мање критична по питању утицаја на друштво. Две најбоље форме за промовисање овога типа цивилног друштва су: ширење слободне трговине и минимално регулисање економских активности. Цивилно друштво представља подручје добровољних и приватних иницијатива које у неким случајевима могу супституисати традиционалне управљачке функције. На глобалном нивоу оно представља политички или социјални пандан процесима глобализације, либерализације, приватизације, дерегулације и растуће мобилности капитала и добара.³⁰⁾ Последња варијанта је „пост-модерно“ глобално цивилно друштво, са својим стављањем акцента на плуралност и, до извесног степена, на несамерљивост. Мада би се постмодерна перспектива, због отклона према традиционалним карактеристикама модерности, могла учинити као репулзивна према концепту глобалног цивилног друштва, она, ипак, уважава да масивне миграције, прожимање различитих култура и, међународним капиталом узрокована и форсирана, дестабилизација класичних категорија модерности, попут националне државе, стварају свет обележен заједничким разумевањем и прихватањем различитости, што, опет, може да служи за убрзавање пост-модерних тенденција. На тој линији, о плуралности различитих глобалних цивилних друштава се може говорити преко различито организованих глобалних мрежа (на пример: глобални Ислам, мреже за заштиту људских права итд.).³¹⁾

Да би се што боље разумеле носеће концептуалне недоумице повезане са глобалним грађанским друштвом детаљније ћу се осврнути на схватање глобалног грађанског друштва Џона Кина и Мери Калдор. За Џона Кина, глобално цивилно друштво представља аутономни (не-управљачки) систем међусобно повезаних друштвено-економских институција и актера који покрива целокупну планету, а који тежи ка плурализацији моћи и проблематизацији насиља на линији цивилизирајућих консеквенци³²⁾ или ненасилни, легално санкционисани аранжман дељења (заједничке) моћи између многобројних и међусобно повезаних форми друштвено-

30) Ibidem, стр. 9.

31) Ibidem, стр. 10.

32) Keane, J. *Global Civil Society?* op. cit., стр. 8.

економског живота, који је различит од владиних (државних) институција.³³⁾ По њему, без тржишта, нема ни цивилног друштва,³⁴⁾ а један од најважнијих енергетских принципа савременог глобалног грађанског друштва су тржишне силе оличене у „турбо-капитализму“.³⁵⁾ Турбо-капитализам представља капитализам у његовом глобалном, најдинамичнијем и мулти-националном модусу, он интензификује компресију времена и простора до тачке када свет потаје једно гига - тржиште на коме се баш све може третирати као роба (глобално повезани ланац робе организован од стране транс-националних корпорација).³⁶⁾ Тржиште је постало интринсична емпиријска карактеристика друштвених релација актуелног глобалног друштва, па, у складу са тим, без тржишних сила, које ослобађа турбо-капитализам, глобално цивилно друштво не би могло ни да опстане.³⁷⁾ За разлику од нео-либералног концепта, који дозвољава употребу државе за промоцију приватизације и дерегулације, са припадајућим „афектирањем“ друштва да је држава пре са њим (савезник) него против њега (непријатељ), Кин се стриктно залаже за „глобализацију одоздо“, за то да цивилно друштво остане „у рукама“ грађана и обичних људи. Наравно, одређени степен блискости између официјелних и других државних (националних и међународних) агенција мора постојати, али никако на начин да не-владине организације буду укључене у званични апарат управе. Ради се о врло деликатном раздвајању које Кинова космократија мора поштовати, али је начелно линија разграничења доста јасно повучена.³⁸⁾ Космократија се дефинише као конгломерат међусобно повезаних и преклапајућих суб-државних, државних и над-државних институција и вишедимензионалних процеса, који се узајамно одвијају, са полититичким и друштвеним ефектима, на глобалном нивоу.³⁹⁾ По Кину, тржиште има социјализујуће и цивилизирајуће ефекте, оно може да промовише ненасиље, одговорност, поверење и кооперацију.⁴⁰⁾ Било како било, потпуна или делимична апсорп-

33) Ibidem, стр. XI-XII

34) Види Keane, J. „ElevenTheses on Markets and Civil Society“, *Journal of Civil Society*, 1(1), 2005, стр. 25-34.

35) Keane, J. *Global Civil Society?* op. cit., стр. 65-75. и Keane, J. „Global Civil Society?“ у Anheier, H., Glasius, M. и Kaldor, M. (ed.) *Global Civil Society 2001*. Oxford University Press, Oxford, 2001, стр. 29-31.

36) Keane, J. *Global Civil Society?* op. cit., стр. 69, 71.

37) Ibidem, стр. 78.

38) Ibidem, стр. 108.

39) Ibidem, стр. 98.

40) Keane, J. „ElevenTheses on Markets and Civil Society“, op. cit., стр. 28.

ција тржишног сегмента у глобално цивилно друштво вуче за собом опасност да потпуно анулира или смањи утицај не-тржишних и не-државних организација. За Кина, глобално цивилно друштво представља динамичко језгро конструкције нове теорије „ванграничне“ етике, због тога што није дефинисано само као опозитно држави и територијално лимитираној политици већ и идеолошком фундаментализму. Ерго, глобално цивилно друштво је услов за вишеструку моралност, за сферу ослобођену од „једне једине“ универзалне етике.⁴¹⁾

Мери Калдор спада у ону групу теоретичара која гаји концептуални отклон према важности тржишта за глобално цивилно друштво, она искључује тржишно оријентисане актере из простора глобалног цивилног друштва. Међутим, насупротив онима који га потпуно елиминишу, она идејно „левитира“ између његовог прихватања и одбацивања, интензивно указујући на промењени историјски контекст концепта цивилног друштва. Са једне стране, да би постојало цивилно друштво мора имати одређени однос према тржишту, које обезбеђује економску аутономију.⁴²⁾ Са друге стране, своју властиту позицију ће одредити, како је већ наговештено, кроз глобално цивилно друштво које се реферира на активно грађанство, самоорганизовање ван политичких кругова и простор где је лоцирана неинструментална комуникација. Може се рећи да је дошло до историјске промене у значењу и садржају цивилног друштва: док је тржиште било важно за контекст 19. века, у 20. и 21. веку долази до смањења његове релевантности. Такав заокрет је повезан са процесом глобализације и са транснационалношћу глобалног цивилног друштва, које је дистанцирано од профитних организација, осим у случају када представљају медијум за јавни притисак, те су (хабепмасовски) фокусирано на јавне послове а не на тржиште.⁴³⁾ Исходишна позиција Мери Калдор одређује глобално цивилно друштво као примарно политички пројекат, а секундарно као дескриптивни или аналитички термин, у смислу изналагања универзалних вредности у међународном простору, насупротив партикуларних или инструменталних државних интереса пласираних појединачно или (колективно) преко међународних организација.⁴⁴⁾ У складу са тим, она дефинише глобално цивилно друштво као област појединаца, организација, мрежа, идеја и вред-

41) Keane, J. *Global Civil Society?* op. cit., стр. 196.

42) Kaldor, M. *Global Civil Society: An Answer to War*, op. cit., стр. 11.

43) Ibidem, стр. 48.

44) Kaldor, M. „Transnational Civil Society“, у Dunne, T. и Wheeler, N. J. (ed.) *Human Rights in Global Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. стр. 195.

ности, елемената обележених димензијом јавних послова и лоцираних ван институционалног домена породице, тржишта и државе и ван граница националних друштава, политике и економија.⁴⁵⁾ Припадност глобалном цивилном друштву је пре ствар моралне форме него политичке, социолошке или економске категоризације, што резултује његовом изузетном флексибилношћу. Теоретизирање о глобалном цивилном друштву је мање оријентисано ка томе које ће организације или институције ући у његов састав, а више ка разумевању глобалног процеса путем кога се расправља, утиче и преговара са центрима моћи.⁴⁶⁾ Треба нагласити да инсистирање Мери Калдор на факту да актуелно грађанско друштво прекида са територијално ограниченим грађанским друштвом представља нормативно одвајање од либералне традиције, која претпоставља постојање издвојене, институционализоване, политичке сфере.⁴⁷⁾

Неоспорно је да глобално цивилно друштво инкорпорира могућност да креира транснационалне везе и, сагласно томе, да потенцијално оствари праведнији мултилатерани светски поредак. Идеја глобалног цивилног друштва манифестује моралну позицију по којој људи не припадају само властитим сувереним државама већ и људској заједници *in genere*, она представља подручје са јаким нормативним очекивањем у смеру људског управљања. Глобално цивилно друштво, као транснационални домен у коме људи формирају специфичне односе и развијају елементе идентитета који нису повезани са улогом грађанина неке појединачне државе, репрезентује сферу која превазилази “себи окренути” систем партикуларне државе и потенцијално служи стварним транснационалним, јавним интересима.⁴⁸⁾ Дакле, ако глобалност одредимо као надтериторијалност, као отклон према вестфалском моделу међународног система, намеће се питање шта у себе укључује, које врсте грађанских активности операционализује и које атрибуте обухвата глобално цивилно друштво.

Постоје четири сета нужних претпоставки која карактеришу глобално цивилно друштво: (1) активности које имају имају плане-

45) Kaldor, M., Anheier, H. и Glasius, M. „Global civil society in an age of regressive globalization: the state of global civil society in 2003”, у Kaldor, M. Anheier, H. и Glasius, M. (ed.) *Global civil society 2003*. Oxford University Press, Oxford, 2003, стр. 4.

46) Kaldor, M. *Global Civil Society: An Answer to War*, op. cit., стр. 79.

47) Ibidem, стр. 3.

48) Wapner, P. „The Normative Promise of Nonstate Actors: A Theoretical Account of Global Civil Society”, у Wapner P. и Ruiz, L. E. (ed.) *Principled World Politics: The Challenge of Normative International Relations*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2000, стр. 261.

тарни значај (еколошки проблеми, хуманитарно право, економске релације итд.); (2) комуникативно-технолошки услови, могућност да се захваљујући савременим научним достигнућима располаже информацијама, организују саветовања и врши ефикасна међународна координација диференцираних активности широког спектра грађанских група, удружења, организација и асоцијација (са акцентом на факат да модерне компјутерске технологије располажу са одређеним критичким могућностима, те да су мање хијерархичне а више дијалогске у односу на традиционалне медије); (3) постојање глобалне организације (као релативно значајан моменат можемо констатовати постојање Удружења међународних не-владиних организација, која је аутономна, неинструментализована и не-профитна организација која у себе укључује широку палету најразличитијих друштвених формација, почев од Amnesty International-а или Greenpeace-а, преко међународних организација за рад и међународних удружења синдиката, па све до разних хуманитарних организација каква је Christian Aid, њен успон, праћен са интензивирањем значаја и могућих политичко-друштвених домета и утицаја, започиње 1990. када успоставља везе са релативно битним међународним институцијама као што су Уједињене Нације и Светска банка); (4) премиса надтериторијалне солидарности (на линији класне припадности, пола, професије, расе, религије, старости, сексуалне оријентације итд.).⁴⁹⁾ Најважнији моменти који су омогућили раст глобалног цивилног друштва могу се означити као резултат: (1) међусобно интензивираних импулса глобалног мишљења; (2) повећања националног дохотка на светском нивоу; (3) технолошких иновација; (4) регулативних мера стандардизације и либерализације посматраних попут глобалних ефеката.

Принципијелно најзначајнији допринос глобалног цивилног друштва на плану утицаја на званичну политику је смањење државног центразма у доношењу и спровођењу одлука битних за функционисање друштва уопште. Глобално цивилно друштво ову своју улогу реализује на различитим нивоима: (1) многе званичне, државне агенције окрећу се ка грађанским асоцијацијама ради помоћи у реализацији релевантних захвата у сфери социјалне политике; (2) у зависности од ситуације нека грађанска удружења прихватају да кроз официјелне канале учествују у стварању политике (обично се ради о владиним делегацијама на конгресима под покровитељством Уједињених Нација); (3) глобално цивилно

49) Scholte, J. „A. Global Civil Society“ у Woods, N. (ed.): *The Political Economy of Globalization*, op.cit., стр. 180; види и: Vig, Z. „Solidarity Rights- Universality and Diversities“, *Право и политика*, 1(1), 2008, стр. 43-59.

друштво може реконфигурисати официјелну политику по питању њених релација са колективним идентитетима кроз потенцирање плурализма на бази нетериторијалних и ненационално-државних параметара (радници, студенти, националне мањине, права деце и жена итд.); (4) глобално цивилно друштво проширује обим демократске праксе креирајући допунске делиберативне капацитете: демократске канале партиципације, консултација и сучељавања мишљења, вршећи тако притисак на владајуће структуре и захтевајући повећани степен њихове одговорности. Вишеслојно и партиципално приватизовано управљање, плуралистички идентитет политике и нови модуси грађанства и демократије су контрадикторни традиционалном одређењу суверенитета. Отуда експанзија глобалног цивилног друштва (потпомогнута са развојем глобалних комуникација, светског тржишта итд.) означава метаморфозу класичног суверенитета ка пост-сувереном управљању. Све то, наравно, не подразумева крај територијалне државе: свет без класично поиманог суверенитета не означава свет без држава. Државе више не могу остваривати потпуну контролу над територијом и популацијом, али могу искористити многе друге контролне механизме, као што могу применити и неке нове капацитете (попут „компјутерске присмотре“). Треба имати на уму да је пост-суверена држава исто онако јака као и њена традиционална (класична) претходница.

Као позитивне ефекте глобалног цивилног друштва можемо навести следеће моменте: (1) глобалне добровољне грађанске асоцијације могу понудити алтернативу држави и тржишту у продукцији и расподели добара и услуга (баланс материјалног благостања на планетарном нивоу); (2) глобално цивилно друштво може бити важан фактор у процесу грађанске едукације и социјализације; (3) надтериторијалне грађанске организације могу обезбедити адекватне канале преко којих грађани могу међусобно размењивати податке, уверења и анализе једни другима или у смеру заинтересованих организација (адекватан квалитет изражавања властитих опредељења и ставова); (4) глобално цивилно друштво може бити иницијатор ширих дебата које се тичу алтернативних глобалних перспектива, те тако утицати на токове могућих решења и позиционирати се као незаобилазни социјални актер и/или параметар; (5) глобално цивилно друштво може исфорсирати (и/или оснажити) или оповргнути (и/или ослабити) одређене политичке ставове преко повећања транспарентности и одговорности; (6) глобално цивилно друштво може легитимизовати или делегитимизовати одређене наднационалне (супрадржавне) структуре; (7) као резултат свега горе наведеног глобално цивилно друштво може допринети

смањењу конфликтности кроз јачање планетарне друштвене кохезивности и разумевања.⁵⁰⁾

Без обзира на све позитивне ефекте глобалног цивилног друштва оно под одређеним условима може и подривати принципе сигурности, правичности и демократичности и то у самом оквиру процеса глобализације: (1) први моменат који може да се региструје јесте постојање глобалних облика удруживања одређених негативним интенцијама, онима које занемарују опште људско добро и социјалну правду (расистичке, ултра-националистичке, фундаменталистичке и организације сличног идеолошког типа); (2) свака акција која се води од стране организација глобалног цивилног друштва мора бити добро испланирана како на информативном тако и на реализационом нивоу иначе се могу јавити пропусти који могу значајно утицати на њену ефикасност; (3) деловање глобалног цивилног друштва може бити нарушено и недемократском праксом, која се манифестује кроз процес слабења унутрашњих организационих принципа и издизањем одређеног управљачко-ауторитарног слоја, условљавањем чланства чланаринама или донацијама, смањеном транспарентношћу финансијског устројства итд.; (4) неадекватна репрезентација је можда најзначајнија препрека, јер уколико глобално цивилно друштво треба да обезбеди адекватну прераспodelу материјалних добара и услуга, грађанску едукацију, могућност изражавања ставова и опредељења, иницирање дебата и расправа, повећање транспарентности и одговорности, легитимност и ширу социјалну кохезију, онда све чланице таквог глобалног грађанског друштва морају имати једнаке могућности за партиципацију што представља један од нужних предуслова за његову егзистенцију, а што на нивоу постојеће светске коњункције сигурно није случај.⁵¹⁾

У том контексту, треба напоменути постојање етичких баријера неједнакости у глобализованом свету (земље Трећег света и ех-републике СССР-а, то јест разлике између „глобалног“ Запада и Севера у односу на „глобални“ Исток и Југ), који као императив намећу потребу глобалне дистрибутивне правде. Са тим су директно повезане и тешкоће у прихватању идеје глобалног грађанства. „Конвенционално“ грађанство омогућава грађанима реципрочне права и обавезе у њиховој политичкој заједници, они нису поданици и странци, већ пуни чланови властите политичке заједнице преко својстава која произилазе из располагања са основним правима.

50) Scholte, J. A. „Global Civil Society“ у Woods, N. (ed.) *The Political Economy of Globalization*, op. cit., стр. 190-195.

51) Ibid., стр. 195-196.

Са глобалним цивилним друштвом ствари стоје другачије. Теоретски посматрано, могло би бити истинито да они који о себи мисле као о глобалним грађанима и јесу пуни чланови глобалног цивилног друштва, те да су прихватили права и обавезе као глобални грађани. Међутим, маригинализовани људи не могу прихватити права и обавезе као глобални грађани, зато што не држе да имају једнака права у глобалном цивилном друштву. Они који су искључени из глобалног цивилног друштва не деле исте вредности и етику као они које себе сматрају глобалним грађанима. Иако то не значи аутоматско повлачење вредносног релативизма, различитост између њих често онемогућава досезање атрибута универзалности. Рецимо на овоме месту да либерални космополитизам апострофира приватну димензију и статус појединца као аутономног актера. Из универзалистичке перспективе, глобална грађанска права, укључујући и право партиципације, се спроводе у оквиру глобалног цивилног друштва. Ерго, они који су искључени из глобалног цивилног друштва немају ни глобална грађанска права, њихова уверења и пракса су често конфронтиране са интерпретацијом и применом либералних норми и принципа.

Либерални приступ глобалном грађанском друштву инклинира ка томе да сигнификантне неједнакости у ресурсима и утицају актера грађанског друштва третира као друштвене датости, он фаворизује моралне вредности асоцијативне слободе, у односу према облигацијама које једнаки грађани имају једни према другима, па занемарује и/или превиђа неједнакости које обликују групне активности. За либерално схватање, хијерархија која се успоставља међу и унутар асоцијација глобалног грађанског друштва уопште не постоји, па, у складу са тим, ни питање како се такве организације односе према онима у чије име и говоре. Под све већим притиском да се манифестује кроз организације базиране на специјализованим формама експертности и професионалним оперативним моделима, асоцијативни ангажман на глобалном нивоу тендира ка томе да створи властити „паралелни свет“, димензију поприлично дистанцирану у односу на свакодневну праксу људи за коју се наводно и залаже.⁵²⁾ Из тога угла, нео-токвилловска представа о транснационалном политичком друштву заснованом на беневалентности, поверењу и мирним интеракцијама, ширеним од стране група, представља еклатантну мистификацију актуелне друштвене стварности.

52) Chandhoke, N. „The limits of global civil society“ у Glasius, M., Kaldor, M. и Anheier, H. (ed.) *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press, Oxford, 2002, стр. 46.

Додајмо овоме да, код либералних космополита, постоје различите интерпретације етичке природе глобалног друштва, што произилази из идеје да асоцијативне активности које прелазе националне границе доприносе друштвеној реализацији истине да вредности демократског грађанства произилазе из универзалних моралних принципа. Једна варијанта афирмативне космополитске аргументације по питању светског (глобалног) грађанства полази од претпоставке да се не-владине организације могу третирати као неформални представници глобалног демоса у претпостављеној светској легислатури.⁵³⁾ Проблематичност овакве поставке, са једне стране, лежи у чињеници да, за разлику од индивидуалних грађана, групе не поседују вољу или капацитете за делиберацију на начин да „призивају“ заједничке моралне вредности и интересе. Са друге стране, проблематичан је и њихов демократски потенцијал, зато што не постоје процедуре које ће гарантовати активну презентацију оних које декларативно заступају. Идеја група као грађана је само једна манифестација космополитске либералне тврдње да се глобално грађанство развија са успоном глобалног грађанског друштва. Нагласак може да се стави и на разнолике прилике и активности које грађанима омогућавају да искусе шири осећај моралне заједнице. Три друштвена тренда посебно иду у прилог таквој констатацији: (1) компјутерска технологија која, неспутана временским и просторним ограничењима, омогућава делиберацију и дељење информација са другима; (2) глобални медијски систем који иде у прилог новим облицима међузависности и мутуалног разумевања; и (3) повећање склоности за учествовањем у колективним активностима које прелазе националне границе. Телеолошка космополитска позиција у ишчитавању политичког, културног и друштвеног развоја кроз веровање у латентну присутност универзалне моралности у свету може произвести схватање глобалног друштва обележеног претераном дозом поверења. Политичка и морална освешћеност глобалног плана људске егзистенције може резултовати и дилемама и парадоксима, попут поновног оживљавања политичког идентитета заснованог на регионалним или националним формама припадања.

Имајући на уму горе речено, регистровање ексклузије и инклузије дефинише границе глобалног цивилног друштва. У том контексту, разматрање идеала живота у заједничком цивилном друштву, ипак, подразумева озбиљно разматрање окренутости ка колективитетима, а не индивидуама, као примарним носиоцима

53) Види Hutchings, K. „The Idea of International Citizenship“ у Hutchings K. и Dannreuther R. (ed.) *Cosmopolitan Citizenship*. Macmillan, Basingstoke, 1998, стр. 113–134.

моралног и политичког живота. Таква констелација се може схватити као предлог за конструкцију диференцираног глобалног грађанства на уштрб концепта универзалног глобалног грађанства. По Ирис Мерион Јанг, политика која се тиче разлика поставља пред либералну мисао сет сложених, разноврсних и понекад контрадикторних изазова. По њој, асимилационистички идеал узима да једнак појединачни статус резултује једнаким третманом у сагласју са идентичним принципима, стандардима и правилима, док политика разлика (културно плуралистички идеал) претпоставља да једнакост, схваћена као партиципација и инклузија свих група зарад промоције друштвене правде, понекад захтева посебан третман угњетених или непривилегованих група.⁵⁴⁾ Чак ако се и композиција тих маргинализованих група промени, културни плурализам треба да подразумева дуални систем права: (1) општи систем права који се примењује на све појединце и (2) специфични систем групно освешћених права. Очигледно је да зарад плуралности глобалног цивилног друштва либерални-космополити морају трагати за формама усклађености са онима који су различити.

ЗАКЉУЧАК

Са једне стране, очигледно је да развој глобалног цивилног друштва представља процес који сигурно неће бити тако лако заустављив, јер изражава могућност повећања снаге и слободе актера који би иначе остали заробљени између држава и тржишта. Глобално цивилно друштво представља и могућност еманципације како од необузданих сила глобалног турбо-капитализма тако и од структуралног насиља на планетарном нивоу. Оно свакако представља напредовање од примитивног стања политичке моћи ка стању повећане цивилности у интер и интра друштвеној стварности („калдоровски“ отклон од тежишне позиције државе ка индивидуалном ојачавању и личној аутономији). Да би његово даље развијање задржало позитиван курс, важно је скренути пажњу на неколико релевантних аспеката. Активности треба усмерити ка даљем повећавању капацитета глобалног цивилног друштва, посебно на могућности репрезентовања непривилегованих кругова друштва. При томе, треба перципирати да повећање финансијских могућности није круцијална тачка прогреса, компонента која пресудно или најбитније одређује даљи развој организација глобалног

54) Young, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton, 1990, стр. 158, 180.

цивилног друштва. Развој капацитета мора бити пажљиво усмера- ван минуциозним тактичким осмишљавањем заједничких акција, јавних наступа, међукултурне комуникације итд. Грађанске асо- цијације морају да развијају моделе организације који ће, vis-a-vis владиних и тржишних актера, на најадекватнији, најделотворнији и најнепосреднији начин информисати и мобилисати своје члано- ве и, симултано, успешно остваривати своје циљеве. Оне нужно морају да располажу са технологијама које омогућавају ефикасну глобалну комуникацију. Деловање треба оријентисати ка што ве- ћој екстензији глобалног цивилног друштва форсирањем општих кампања које ће понудити више спона са различитим грађанским асоцијацијама и обезбедити добро поентирану грађанску едукаци- ју кроз развој идеје надтериторијалног (глобалног) грађанина. На- даље, треба максимално уважавати, ако не и подржавати, широко постављену различитост у оквиру глобалног цивилног друштва. Развој глобалног цивилног друштва свакако треба бити утемељен на константној („рафинираној“) концентрисаности и у сфери вла- ститог организовања и у релацији према званичној политици. На крају, треба учинити сталним истраживања свих битних одлика повезаних са глобалним цивилним друштвом, почев од унутрашње динамике, преко скупа тачно спецификованих и „програмираних“ активности, па до критеријума учлањења у одређене асоцијаци- је. Ове сугестије могу да укажу на глобално цивилно друштво као снагу која може да повећа безбедност и правду у савременом свету ако доследно, сериозно и потпуно остане на нивоу прокламованих циљева. Надгранично конципиране грађанске групе, асоцијације, удружења и организације располажу са великим потенцијалом да усмере глобализацију у смеру ефикасности, једнакости и демокра- тије. Етички потенцијал глобалног цивилног друштва се, дакле, не окончава отклоном према односима моћи и супрематије, већ обу- хвата и могућност стварања разноликих и снажних јавних сфера (различите друштвене снаге, самостално или комбиновано, ини- цирају форуме и зоне који не припадају националним властима и корпоративним елитама).

Са друге стране, једна од опасности потенцирања индивиду- алног активизма, карактеристичног за нормативне карактеристике дискурса глобалног цивилног друштва, лежи у томе да нема поли- тичког расправљања без априорног уважавања колективне „деси- дерације“, индивидуални чиновници губе било какав осећај колектив- не смислености (привилеговање индивидуалног над друштвеним чини политичко неизводљивим). Поред тога, класични политич- ки ангажман већине асоцијација које чине глобално цивилно дру- штво је (потпуно) немогућ, јер радикалне струје данашњице не-

мају никакав политичко-концептуални респект према централној позицији државе. Због постојања вишеслојног неповерења према процесима који могу да наруше етички алгоритам индивидуалне аутономије (политика самоекспресије, самоосвешћености или самопромоције) глобалног цивилног друштва, (ре)конструкција и проширења политичке заједнице су крајње дискутабилни. Еклатантна (аксиоматизована) претпоставка теорија глобалног цивилног друштва је да није могуће једнострано (унилатерално) ревитализовање класичне репрезентативне демократије, нити је могуће њено преношење на глобални ниво,⁵⁵⁾ те да се пледира за неку апстрактну („племениту“) политичку аутономију у глобалној сфери, док се гаји специфична „аверзија“ према конкретним („прозаичним“), колективним и територијално детерминисаним политичким акцијама. Ерго, глобално цивилно друштво представља својеврсну критику легитимности формалних политичких процедура, те покушај да се апологија етичких сврха и политика признавања пласирају као решења за све манифестније девастирање демократије. Таква форма „идеалистичке“ упућености на морал и вредности у међународним односима може да пренебрегне чињеницу да се главни узрок таквом измештању може тражити у инсуфицијенцији заједничке смислености (повезаности) на нивоу домаћег политичког устројства.

ЛИТЕРАТУРА

- Amoore, L. и Langley, P. „Ambiguities of global civil society”, *Review of International Studies*, 30, 2004, стр. 89-110.
- Anheier, H., Glasius, M. и Kaldor, M. (ed.) *Global Civil Society 2001*. Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Archibugi, D. *The Global Commonwealth of Citizens: Toward Cosmopolitan Democracy*. Princeton University Press, Princeton, 2008.
- Baker, G. и Chandler, D. (ed.) *Global Civil Society: Contested Futures*. Routledge, London, 2005.
- Brown, C. „Cosmopolitanism, World Citizenship and Global Civil Society”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 3(1), 2000, стр. 7-26.
- Cohen, J. и Arato A. *Civil society and Political theory*. MIT Press, Cambridge, 1992.
- Chandhoke, N. *State and Civil Society: Explorations in Political Theory*. Sage Publications India Ltd., New Delhi, 1995.
- Ehrensburg, J. *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York University Press, New York, 1999.
- Falk, R. A. *On Humane Governance: Towards a New Global Politics*. Polity Press, Cambridge, 1995.

55) Kaldor, M. *Global Civil Society: An Answer to War*. op. cit., стр. 148.

- Glasius, M., Kaldor, M. и Anheier, H. (ed.) *Global Civil Society 2002*. Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Gramsci, A. *Selections from the Prison Notebooks I/II*. Lawrence and Wishart, London, 1971.
- Habermas, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Polity Press, Cambridge, 1996.
- Hall, J. A. (ed.) *Civil Society: Theory, History, Comparison*. Polity Press, Cambridge, 1995.
- Havel, V. *Power of Powerless*. Hutchinson, London, 1985.
- Held, D. и Archibugi, D. (ed.) *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Polity Press, Cambridge, 1995.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. и Perraton, J. *Global Transformations. Politics, Economic, and Culture*. Stanford University Press, Stanford, 1999.
- Held, D. „At the Global Crossroads: The End of the Washington Consensus and the Rise of Global Social Democracy?“, *Globalizations*, 2(1), 2005, стр. 95-113.
- Hirst, P и Thomson, G. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press, Cambridge, 1996.
- Hirst, P и Thomson, G. „The Future of Globalization“, *Cooperation and Conflict*, 37(3), 2002, стр. 247-265.
- Kaldor, M. „Transnational Civil Society“ у Dunne, T. и Wheeler, N. J. (ed.) *Human Rights in Global Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. стр. 195-213.
- Kaldor, M. *Global Civil Society: An Answer to War*, Polity Press, Cambridge, 2003.
- Kaldor, M. Anheier, H. и Glasius, M. (ed.) *Global civil society 2003*. Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Kaldor, M. „The idea of global civil society“, *International Affairs*, 79(3), 2003, стр. 583-593.
- Калдор, М. *Нови и стари ратови: организовано насиље у глобализованој ери*. Београдски круг, Београд, 2005.
- Keane, J. (ed.) *Civil Society and the State: New European Perspectives*. Verso, London, 1988.
- Keane, J. *Global Civil Society?* Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Keane, J. „Eleven Theses on Markets and Civil Society“, *Journal of Civil Society*, 1(1), 2005, стр. 25-34.
- Klein, N. *Fences and Windows: Dispatches from the Front Lines of the Globalization Debate*. Flamingo, London, 2002.
- Laxer, G. и Halperin, S. (ur.) *Global Civil Society and Its Limits*. Palgrave Macmillan, London, 2003.
- Salamon, L. M. „The Rise of the Nonprofit Sector“, *Foreign Affairs*, 73 (4), 1994, стр. 109-122.
- Павловић, В. *Цивилно друштво и демократија*. Факултет политичких наука, Београд, 2004.
- Meyer, J. W., Boli, J., Thomas, G. M. и Ramirez F. O. „World Society and the Nation State“, *American Journal of Sociology* 103(1), 1997, 144-181.
- Parsons, T. *The System of Modern Societies*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971.
- Price, R. „Transnational Civil Society and Advocacy in World Politics“, *World Politics*, 55, 2003, стр. 579-606.

- Rosenblum, N. i Post, R. (ed.) *Civil Society and Government*. Princeton University Press, Princeton, 2002.
- Salamon, L. M. „The Rise of the Nonprofit Sector”, *Foreign Affairs*, 73 (4), 1994, стр. 109-123.
- Seligman, A. B. *The Idea of Civil Society*. Princeton University Press, Princeton, 1992.
- Sinclair, T. J. (ed.) *Global Governance: Critical Concepts in Political Science*. Routledge, London, 2003.
- Scholte, J. A. *Globalization: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, Houndmills, 2000.
- Scholte, J. „A. Global Civil Society”, y Woods, N. (ed.): *The Political Economy of Globalization*. Macmillan Press, London, 2000, стр. 173-201.
- Vig, Z. „Solidarity Rights- Universality and Diversities”, *Право и политика*, 1(1), 2008, стр. 43-59.
- Walzer, M (ed.) *Toward a Global Civil Society*. Berghahn Books, Providence, 1995.
- Wapner, P. „The Normative Promise of Nonstate Actors: A Theoretical Account of Global Civil Society”, y Wapner P. i Ruiz, L. E. (ed.) *Principled World Politics: The Challenge of Normative International Relations*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2000, стр. 261-275.
- Warren, M. E. *Democracy and Association*. Princeton University Press, Princeton, 2001
- Woods, N. (ed.) *The Political Economy of Globalization*. Macmillan Press, London, 2000.
- Young, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton, 1990.

Djordje Stojanovic

DIFFERENT THEORETICAL APPROACHES TO THE GLOBAL CIVIL SOCIETY CONCEPT

Summary

This paper critically reviews the different theoretical approaches to the phenomenon of global civil society. It is a way to formulate the respective meta-analytic level and more precisely defines the general ideational space of global civil society discourse. The primary analytical intention is to identify specific conceptual dimension of relations between civil society and the globalization process. Accordingly, the work explores the composition of global civil society, the current institutions, organizations and practices of global civil society, and problems of global citizenship associated with issues of inclusion and ex-

clusion. The article concludes by discussing the emancipatory potential of global civil society.

Key words: global civil society, civil society, globalization.